

ÚSTR je aktivní hráč paměťové a archivní spolupráce na Ukrajině

21.5.2026 - Petra Jungwirthová | Ústav pro studium totalitních režimů ČR

Ústav pro studium totalitních režimů dlouhodobě posiluje svou roli významné instituce mezinárodní vědecké a paměťové spolupráce. Nedávná týdenní návštěva Ukrajiny při příležitosti ukončení tříleté digitalizace v archivu CDAHOU pro projekt Čechoslováci v gulagu potvrdila jeho pozici významného partnera v oblasti výzkumu represivních režimů, digitalizace archivů a rozvoje společných vzdělávacích projektů ve střední a východní Evropě. Členem čtyřčlenné delegace Ústavu pro studium totalitních režimů byl ředitel Odboru výzkumu a vzdělávání Martin Valenta.

ÚSTR se dlouhodobě profiluje jako instituce s výrazným mezinárodním přesahem. Co bylo hlavním cílem vaší nedávné cesty na Ukrajinu?

Mimo slavnostní uzavření tříletého digitalizačního projektu v archivu CDAHOU, který proběhl v rámci širší digitalizace ukrajinských archivů v rámci projektu Čechoslováci v gulagu, se jednalo o prohloubení a systematizaci odborné spolupráce s ukrajinskými paměťovými a archivními institucemi. ÚSTR zde vystupuje nejen jako výzkumné pracoviště, ale jako partner, který se podílí na formování mezinárodních projektů v oblasti výzkumu moderních dějin a represí 20. století. Zásadní bylo také posílení spolupráce v další digitalizaci archivních fondů a sdílení výzkumných dat, která jsou klíčová pro další rozvoj historického bádání. Role **Ústavu pro studium totalitních režimů** na Ukrajině je dlouhodobě unikátní a díky udržování a rozvíjení cenných osobních vztahů představuje důležitý potenciál pro práci a poslání **Ústavu pro studium totalitních režimů**.

S jakými institucemi jste v Kyjevě jednal a jaký je jejich význam pro tuto spolupráci?

Jednání probíhala s klíčovými institucemi, které zastávají významnou roli v ukrajinské politice paměti a archivnictví. Šlo zejména instituci CDAHOU, fakticky archiv bývalého ÚV KSSS na Ukrajině, ve kterém jsou však deponovány i části archivu KGB. Tento archiv je dále pověřen sbírkovou činností k tzv. oranžové revoluci, událostem *Majdanu* i aktuálnímu válečnému konfliktu. Dalším klíčový partnerem je archiv ukrajinské zpravodajské služby SBU. Zde je deponována největší část archivu ukrajinské KGB.

Dále se jednalo o Ukrajinský institut národní paměti (UINP), který plní obdobnou funkci jako **Ústav pro studium totalitních režimů** v České republice. Mezi jeho zaměstnanci figurují i významní akademici kyjevských univerzit, kteří s ÚSTR dlouhodobě spolupracují. Někteří ukrajinští kolegové se již osobně účastnili některých vědeckých konferencí **Ústavu pro studium totalitních režimů**, podíleli se na společných výstavách a tato spolupráce pokračuje. ÚSTR naopak ve spolupráci s UINP prezentoval v Kyjevě i jinde některé své výstupy včetně výstavy o „živých pochodnících“.

V rámci hlavní akce, prezentace prozatímních digitalizačních výsledků, jsme se sešli i s velvyslancem ČR v Kyjevě panem Lubošem Veselým. Řeč se točila například i kolem toho, že na významném místě paměti u Kyjeva v Bykivni (oběti Stalinova velkého teroru, je zde ale pohřbena i část popravených Poláků z Katyně), by bylo vhodné zřídit pietní místo pro zde spočívající ostatky Čechoslováků. O Bykivni ostatně nedávno publikoval shrnující studii v časopise *Paměť a dějiny* náš další partner na Ukrajině, historik Radomyr Mokryk, o českých souvislostech tohoto tragického místa pak kolegové z ústavu v knize *Gulag a Československo - Velký teror*.

Jaká konkrétní témata byla předmětem jednání?

Diskuse se zaměřily na tři hlavní oblasti: digitalizaci archivních fondů, sdílení dat a přípravu společných odborných a vzdělávacích projektů. Naším cílem je rozvoj dlouhodobých struktur spolupráce, nikoli pouze jednorázových projektů.

Jedním z diskutovaných projektů byla i letní škola pro učitele. Jaký má potenciál?

Značný. Na letošní mezinárodní letní škole pořádané ve spolupráci s Úřadem vlády ČR máme v plánu prozatím myslím neuskutečněný projekt: sdružit přední didaktiky moderních dějin z postkomunistického prostoru a diskutovat o vyučování zejména poválečných dějin v jednotlivých zemích: o možnostech, limitech, tabu, časové dotaci, významu daného tématu ve veřejném prostoru, roli paměťových institucí ve výuce apod. Na Ukrajině se podařilo předjednat osobní účast hned několika významných kolegů jak z Kyjeva, tak ze Lvova. Jejich zkušenost, jak z doby SSSR, tak z doby samostatné Ukrajiny, bude jistě nepřenositelná a umožní cenné komparační srovnání i přesah.

Dalším výstupem má být mezinárodní konference o zpravodajských službách. Jaký význam jí přikládáte?

Tato konference má potenciál stát se významnou platformou pro odborníky z České republiky, Ukrajiny i dalších evropských zemí. Téma zpravodajských služeb je v kontextu studia totalitních režimů klíčové, protože právě tyto struktury hrály zásadní roli v systému politické represe. Cílem je vytvořit prostor pro dlouhodobou odbornou diskusi, která přesahuje národní rámce. Na letošní konferenci budou mít kolegové z Ukrajiny své osobní zastoupení tak jako na některých dřívějších akcích **Ústavu pro studium totalitních režimů**.

Součástí návštěvy bylo také představení rozsáhlého projektu digitalizace spisů KGB z archivu CDAHOU. Co tento projekt znamená z hlediska výzkumu?

Jedná se o jeden z výstupů česko-ukrajinské spolupráce. Celkem bylo digitalizováno a zpřístupněno 479 vyšetřovacích spisů sovětské tajné policie KGB, které se vztahují k 283 československým občanům a krajanům. Digitalizaci fondu bylo možné uskutečnit díky grantu Ministerstva kultury ČR poskytnutého v rámci programu NAKI III – Databáze pramenů k problematice politických represí vůči čs. občanům a krajanům v Sovětském svazu. Grant realizuje Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s katedrou kybernetiky Západočeské univerzity a řadou ukrajinských archivů. Tento projekt by nebylo možné realizovat v takovém rozsahu bez mimořádného nasazení kolegů **Adama Hradilka, Jana Dvořáka a Anny Chlebiny**. Každý z nich přinesl do projektu specifickou odbornou expertizu, ať už jde o dlouhodobý výzkum represí, zkušenost s prací v ukrajinských archivech, nebo schopnost systematicky zpracovávat rozsáhlé archivní soubory. Kolegyně a kolegové také dojíždí na Ukrajinu od roku 2011 i po celou dobu války, podíleli se i na konkrétní osobní pomoci rodinám našich partnerů. Bez nich by naše silné vazby na Ukrajinu nikdy nemohly být takové, jaké jsou.

Co podle vás přináší zpřístupnění těchto stovek spisů KGB pro současné historické bádání?

Umožnění posunu od abstraktních dějin represí k jejich konkrétní lidské dimenzi. Nepracujeme pouze s čísly nebo statistickými přehledy, ale s jednotlivými příběhy, které ukazují mechanismy perzekuce v jejich plné komplexitě, zde navíc v podmínkách často až nepředstavitelné sovětské brutality, neúcty k lidskému životu a faktické připravenosti k fyzické likvidaci v masovém a kolektivním měřítku. V tomto smyslu nás mohou archivy KGB a příběhy v nich uchované stále šokovat.

Projekt je součástí širší česko-ukrajinské spolupráce a byl realizován i navzdory probíhající válce. Jak tuto skutečnost vnímáte a co to vypovídá o významu mezinárodní archivní spolupráce?

Skutečnost, že se podařilo projekt realizovat právě v podmínkách probíhající ruské agrese proti Ukrajině, považuji za mimořádně důležitou. Ukazuje to nejen odolnost ukrajinských archivních institucí, ale i jejich jasné odhodlání pokračovat v zpřístupňování historických pramenů. Spolupráce s CHDAHOU, archivem HDA SBU i dalšími regionálními archivy je v tomto ohledu naprosto klíčová. Bez jejich dlouhodobé podpory a otevřenosti by nebylo možné získat a digitalizovat tisíce dokumentů sovětských bezpečnostních složek.

Z hlediska ÚSTR?

Potvrzení, že mezinárodní spolupráce v oblasti výzkumu represí není pouze odborným projektem, ale také součástí širšího úsilí o uchování historické paměti ve střední a východní Evropě.

Jaký je podle vás hlavní přínos těchto dokumentů?

Nejde pouze o statistiku represí, ale o detailní rekonstrukci mechanismů, které vedly k perzekuci jednotlivců. Tyto prameny umožňují přesnější pochopení fungování sovětského represivního aparátu a jeho dopadu na občany Československa i krajany žijící v Sovětském svazu. Je třeba zdůraznit, že díky mnoha typům centrálních směrnic, pokynů, vzorových „příkladů“, ale i manuálů pro zpravodajskou práci (včetně psychologických) lze z archivu ukrajinské KGB rámcově rekonstruovat práci KGB jako celku. V tom tkví mimořádný význam této spolupráce, která může mít v některých aspektech potenciál odhalit skutečné pozadí mechanismů totalitní moci a konkrétních klíčových událostí i v Československu po druhé světové válce.

Během své návštěvy Lvova jste se setkal s historikem Radomyrem Mokrykem. Jaké bylo hlavní téma vašeho jednání a v čem vidíte přínos této spolupráce pro ÚSTR?

Radomyr patří mezi přední ukrajinské historiky a současně i bohemisty. Umí česky, v Čechách publikuje a je zde obecně akademicky a intelektuálně aktivní. Jeho kniha o ukrajinském disentu je na dnešní Ukrajina ve velkém čtena, je v dobrém slova smyslu bestsellerem. Radomyr se svými poznatky seznamuje čtenáře i z východnějších částí Ukrajiny (mimo bývalé hranice Rakouska-Uherska, popř. Polska), kde je nyní po podobných informacích „hlad“. Svým způsobem se na dnešní Ukrajině a v dnešních podmínkách vytváří či za otřesných podmínek dokončuje proces ukrajinského národního uvědomění (obrození). Tedy proces, který je naopak zejména v západní Evropě na ústupu. Tuto situaci bude mimořádně zajímavé analyzovat a „být u toho“. Pro historika je to až fascinující. Lze předpokládat, že ukrajinští historici budou v tomto procesu sehrávat významnou roli, patrně podstatnější než aktéři ze sféry politiky, která vždy bude zatížena mechanismy moci a nejružnějšími skandály.

Ve Lvově jste navštívil také bývalou věznici na Lonského ulici ve Lvově, která dnes funguje jako muzeum paměti represí. Jaký význam má pro vás jako historika a pro ÚSTR vůbec práce s takovými paměťovými místy?

Pro mě osobně představuje návštěva podobných míst vždy velmi silnou zkušenost, protože se nejedná pouze o muzeální expozici, ale o autentické místo, kde se odehrávaly konkrétní dějiny násilí a represe včetně hromadného zabíjení. Zejména ve Lvově, kde byli porůznu masově a genocidně vražděni tu Židé, tu Ukrajinci, tu Poláci, tu další společenské skupiny je to zcela přítomné a fyzicky hmatatelné. Tato místa mají pro historický výzkum zásadní význam, protože umožňují propojit archivní prameny s reálným prostorem, v němž se teror odehrával. Ve věznici na Lonského je navíc dalším místem digitalizace pro **Ústav pro studium totalitních režimů**. Máme zde i placenou kolegyni.

Jak hodnotíte celkový význam této cesty z hlediska mezinárodní role ÚSTR?

Ústav pro studium totalitních režimů má i nadále využívat mimořádnou přidanou hodnotu, která vznikla díky dlouhodobému výzkumu týmu *Čechoslováci v Gulagu*, a spolupráci s Ukrajinou stále rozšiřovat a prohlubovat. Ukrajina se dnes stává klíčovým geopolitickým spojencem České republiky a tato skutečnost by se měla promítnout i do spolupráce paměťové, historické a vzdělávací.

Ukrajinská zkušenost od vzniku Sovětského svazu dodnes je skutečným, a i aktuálně otřásajícím mementem, jakou nezměrnou tragédií a řetězec lidského utrpení může způsobit nástup totalitní moci ať už jakkoliv ideologicky zabarvené. Zkušenost Ukrajiny je skutečnou a živou výzvou ze všech sil udržovat a rozvíjet pluralitní demokracii západního typu, která je dnes ohrožována z mnoha stran.

Děkujeme za rozhovor.

AUTOR: PETRA JUNGWIRTHOVÁ

FOTO: Archiv Čechoslováci v Gulagu

<https://www.ustrcr.cz/ustr-je-aktivni-hrac-mezinarodni-pametove-a-archivni-spoluprace-na-ukrajine>